

SÜNDMUSKOHAL SÜÜDISTATAVA OSAVÖTUL TEOSTATAVAIST UURIMISTOIMINGUIST

Õlgustead. kand. O. Püssa

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Valdav osa kõikidest kriminaalasjas esinevatest kohtulikest tõendeist saadakse uurimistoimingute abil. Viimaste sooritamise eesmärgiks ongi ennekõike kohtulike tõendite hankimine. Uurimistoiminguid reguleerivad üksikasjalikult kõikide liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksid, teiste hulgas ka «Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks» (11.—16. ptk.).¹

Võrreldes uurimistoiminguid käsitlevaid osi liiduvabariikide endistes ja praegustes kriminaalprotsessi koodeksites, võib neis märgata olulisi erinevusi. Esiteks reguleerivad praegused kriminaalprotsessi koodeksid uurimistoiminguid tunduvalt üksikasjalikumalt, teiseks tunnevad nad mitut uut, endistes koodeksites mittesisalduvat uurimistoimingut.

Nii mainiti endistes kriminaalprotsessi koodeksites tunnistajate vastastamise võimalust ainult möödaminnes (näiteks VNFSV 1923. a. KrPK § 163), üldse ei nimetatud uurimistoimingute hulgas aga äratundmiseks esitamist ja uurimiseksperimenti. Eesti NSV KrPK, nagu kõigi teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksidki, tunneb kõiki eespool nimetatud uurimistoiminguid ja reguleerib neid küllaltki üksikasjalikult. Vaatamata sellele, et endised kriminaalprotsessi koodeksid äratundmiseks esitamist ja uurimiseksperimenti üldse ei tundnud, kasutati mõlemaid uurimistoiminguid kõikide liiduvabariikide uurimispraktikas väga laialdaselt juba ammu.

Siiski esineb ka praegu üks uurimistoiming, mis on kõikide liiduvabariikide uurimispraktikas üsna levinud, millest aga täielikult vaibub nii Eesti NSV KrPK kui ka valdav enamus teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodekseid. Praktikas nimetatakse seda uurimistoimingut väga mitmeti: väljasõit sündmuskohale koos süüdistatavaga, koha kättenäitamine, süüdistatava ütluse

¹ Edaspidi Eesti NSV KrPK.

kontrollimine sündmuskohal, ütluse kontrollimine kohapeal, täna-vaoperatsioon jne.

Seda uurimistoimingut tuntakse nelja liiduvabariigi, nimelt Leedu NSV, Läti NSV, Tadžiki NSV ja Turkmeeni NSV KrPK-des, kus teda kõigjal nimetatakse ütluste kontrollimiseks kohapeal. Nii võib Leedu NSV KrPK § 205 kohaselt uurija, selleks et kontrollida või täpsustada kahtlustatava, süüdistatava, kannatanu või tunnistaja ütlusi sündmuse toimumise koha, olustiku, osavõtjate tegevuse või muude asjas oluliste asjaolude suhtes, minna koos isikuga, kelle ütlusi on vaja kontrollida või täpsustada, selle isiku poolt näidatud kohta ja manukate juuresolekul kõrvaltada kontrollitavaid ütlusi faktilise olukorraga kohapeal.

Sellele sisult lähedased, kuigi lühemalt sõnastatud, on ka Läti NSV KrPK 185, Tadžiki NSV KrPK § 183 ja Turkmeeni NSV KrPK § 173 redaktsioonid.

Selle, ainult nelja liiduvabariigi kriminaalprotsessi koodeksis reguleeritava, kuid kõikide liiduvabariikide uurimispraktikas üsna levinud uurimistoimingu kohta on sõna võetud ka meie juriidilises literatuuris, arutatud teaduslikel konverentsidel² ning avaldatud seejuures väga mitmesuguseid, koguni diametraalselt erinevaid seisukohti.

Ühed autorid eitavad seda kui omaette iseseisvat uurimistoimingut, pidades teda mõne senituntud ja kriminaalprotsessi koodeksis reguleeritud uurimistoimingu eriliigiks. Nii peavad G. Aleksandrov ja M. Strogovitš seda vaatluseks süüdistatava osavõtul,³ P. Tarassov-Rodionov, L. Arotsker ning varem ka V. Kolmakov uurimiseksperimentidiks,⁴ R. Belkin kas uurimiseksperimentidiks või äratundmiseks esitamiseks.⁵

² Seda küsimust arutas Üleliidulise Kriminialistika Teadusliku Uurimise Instituudi Opetatud Nõukogu laiendatud istung, millest antakse ülevaade I. E. Böhovski ja A. R. Ratinovi artiklis «Проверка показаний на месте», «Вопросы криминалистики», № 5/20, М., 1962, lk. 186—193.

³ G. Aleksandrov ja M. Strogovitš peavad seda uurimistoimingut süüdistatava osavõtul toimepandud vaatluseks ainult siis, kui sellega tõepoolest taotleatakse vaatlusele omaseid eesmärke. Nad näitavad aga, ja seda põhjendatult, et juhul, kui see uurimistoiming pannakse toime ainuüksi selleks, et sel viisil fikseerida süüdistatava poolt varem antud süütunnistust, on see seaduslikkuse rikkumine ja tuleb uurimispraktikast kõrvaldada koos sellekohase terminoloogiaga (Г. Александров, М. Строгович, Неправильная практика, «Социалистическая законность», 1960, № 3, lk. 20 jj.).

G. Aleksandrovi ja M. Strogovitši vaateid jagab ka G. Anaškin. (Г. Анашкин, Объективность — главное в следственной и судебной работе, «Социалистическая законность», 1960, № 5, lk. 20). Analoogilised seisukohad sisalduvad ka VNFSV KrPK kommentaarides, mille vastava osa autoriks on G. Aleksandrov (Г. Н. Александров, Г. З. Анашкин и др., Научно-практический комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР, М., 1963, § 179 комм. 4).

⁴ Vt. В. Колмаков, Способы собирания и закрепления судебных доказательств, «Социалистическая законность», 1955, № 5, lk. 34; Hiljem on V. Kolmakov oma seisukohti mitmel korral muutnud.

⁵ Vt. Советская криминалистика, М., 1958, lk. 304; Советская криминали-

Teised autorid peavad seda iseseisvaks uurimistoiminguks, millel on küll mõnevõrra sarnasust kriminaalprotsessi koodeksis ettenähtud uurimistoimingutega (vaatlusega, uurimiseksperimentidega, äratundmiseks esitamisega, ülekuulamisega jne.), mitte aga siiski niivõrd, et seda saaks pidada mõneks neist. Sellisel seisukohal on A. Vassiljev, S. Stepitšev, M. Grodzinski, S. Golunski, M. Tselšov, F. Avdijenko, V. Koldin, N. Gukovskaja, M. Salamov ja oma hilisemates töödes ka R. Belkin.⁶

Kuigi kõik need autorid peavad kõnesolevat uurimistoimingut täiesti iseseisvaks (iga autor muidugi erineva nimetuse all), lähivad nende vaated omavahel lahku selle uurimistoimingu sisu suhtes. Selle grupi esindajaist on oma seisukohti kõige üksikasjalikumalt avaldanud A. Vassiljev ja S. Stepitšev.⁷ Nimetades seda uurimistoimingut ütluste taastamiseks kohapeal, ei pea nad teda mingiks universaalseks, igasuguseid ütluste kontrollimise juhte hõlmavaks uurimistoiminguks, vaid sisustavad teda suhteliselt kitsalt. Nad tunnistavad selle uurimistoimingu rakendamise ebaõigeks kõigil neil juhtudel, kui sisuliselt on tegemist sündmuskoha vaatluse, uurimiseksperimenti, läbiotsimise või mõne muu uurimistoiminguga. Kohapeal ütluste taastamise⁸ sisusse jäävad

стика, М., 1962, lk. 281; Л. Е. Ароцкер, Следственный эксперимент в советской криминалистике. Кандидатская диссертация, Харьков, 1951, lk. 127—128. (Osund. teose järqi P. С. Белкин, Теория и практика следственного эксперимента, М., 1959, lk. 123); Настольная книга следователя, М., 1949, lk. 374—375.

⁶ Vt. P. С. Белкин, К вопросу о природе, тактических целях и разновидностях следственного эксперимента, «Советское государство и право», 1958, № I, lk. 119. Hiljem muutis R. Belkin oma seisukohti ja peab seda toimingut iseseisvaks uurimistoiminguks.

⁷ Vt. С. С. Степичев, Выезд на место как тактический прием проверки доказательств, «Социалистическая законность», 1955, № 12, lk. 28 jj.; А. Н. Васильев, С. С. Степичев, Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений, М., 1959, lk. 16 jj.; М. Гродзинский, О способах получения доказательств в советском уголовном процессе, «Советская юстиция», 1958, № 6, lk. 14 jj.; М. М. Гродзинский, Советский уголовный процесс и криминалистика, «Вопросы криминалистики», М., 1961, lk. 17 jj.; С. А. Голунский, Вопросы доказательственного права в Основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик, «Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР», М., 1959, lk. 157 jj.; М. А. Чельцов, Советский уголовный процесс, М., 1962, lk. 301 jj.; Ф. Авдиенко, Выход с обвиняемым на место происшествия, «Советская милиция», 1959, № 5, lk. 56 jj.; Криминалистика, изд. МГУ, 1963, lk. 341 jj.; Н. И. Гуковская, Следственный эксперимент, М., 1958, lk. 9 jj.; *Id.* Право суда на производство следственного эксперимента, «Советская юстиция», 1958, № 4, lk. 37; *Id.* Теория и практика проведения следственного эксперимента на предварительном следствии. Автореферат, М., 1959, lk. 6; Криминалистика, М., 1959, lk. 272 jj.; P. С. Белкин, Теория и практика следственного эксперимента, М., lk. 128; *Id.* Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике, М., 1964, lk. 22 jj.

⁸ Vt. А. Н. Васильев, С. С. Степичев, Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений, М., 1959.

⁹ Hiljem nimetab S. Stepitšev seda uurimistoimingut «koha peale minekuks» ja «ütluse kõrvutamiseks olukorraga koha peal». Vt. С. Степичев, Проверка

nimetatud autorite arvates ainult need juhud, kus ütlustes on tõepoolest vaja midagi kontrollida (selgitada, kas ütlused vastavad sündmuskoha tegelikule olukorrale) või täpsustada (anda ülekuulatavale võimalus koha peal täpselt näidata, kus ta näiteks teo toimepanemise ajal asus jne.). Kuid nagu käesolevast artiklist hiljem nähtub, kujutab ka selline ütluse kontrollimine endast tegelikult uurimiseksperimenti, ütluse täpsustamine aga ülekuulamist sündmuskohal. Seega on ka Vassiljevi ja Stepitševi poolt käsitletud juhtudel tegemist ikkagi mitte iseseisva, vaid mõne juba KrPK-s reguleeritud uurimistoiminguga.

Kolmandasse, arvuliselt kõige väiksemasse gruppi võib koondata need üksikud autorid, kelle arvates kõnesolev uurimistoiming võib praktikas esineda sisult mitmesugusena ja olenevalt sellest olla kord üks, kord teine meie kriminaalprotsessi koodeksites tuntud uurimistoimingutest. Oma põhisuunalalt võib selliseid seisukohti pidada kõige õigemateks. Nii peab Rozenblit kõnesolevat uurimistoimingut sündmuskohal süüdistatava või tunnistaja osavõtul teostatavate uurimistoimingute (vaatluse, läbiotsimise, ülekuulamise, uurimiseksperimenti) taktikalisteks võteteks.⁹ N. Terzievi arvates on siin tegemist mitmesuguste uurimistoimingute ühendamise ja põimumisega, mille resultaadid tuleb vormistada eraldi.¹⁰ Kahjuks esitavad eespool nimetatud autorid oma seisukohad väga lühidalt ja üldsõnaliselt.

On lõpuks veel mõningad autorid, kes ainult teatavatel tingimustel näevad kõnesolevas uurimistoimingus mitmeid meie KrPK-s tuntud uurimistoimingud.¹¹ Nii jagavad I. Böhhovski ja A. Ratinov liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksid kolme gruppi olenevalt sellest, kas ja kuidas need reguleerivad ütluse kontrollimist kohapeal. Esimesse gruppi arvavad nad need koodeksid, milles ütluse kontrollimine kohapeal on ette nähtud iseseisva uurimistoiminguga, teise gruppi need, milles teda küll reguleeritakse, kuid mitte iseseisvana, vaid teise uurimistoimingu, nimelt sündmuse olustiku ja asjaolude taastamise ühe vormina, kolmandasse gruppi aga kõik ülejäänud kriminaalprotsessi koodeksid, milles ütluse kontrollimist kohapeal pole üldse reguleeritud ei iseseisva uurimistoiminguna ega ka muus vormis. Et anda selle uurimistoimingu sooritamisele seaduslikku alust ka neis liiduvabariikides, kus kehtivad kolmandasse gruppi kuuluvad krimi-

показаний на месте, «Социалистическая законность», 1964, № 3, lk. 64 jj.; *Id.* Еще раз о «выходе на место», «Вопросы криминалистики», № 12 (27), М., 1964, lk. 32 jj.

⁹ Вt. С. Я. Розенблит, Выше мастерство расследования убийств и разбойные нападения, «Следственная практика», вып. 22, М., 1955, lk. 10.

¹⁰ Вt. Н. В. Терзиев, Некоторые вопросы следственного осмотра места преступления, М., 1955, lk. 7.

¹¹ Вt. И. Е. Быховский, А. Р. Ратинов, Проверка показаний на месте. «Вопросы криминалистики», № 5 (20), М., 1962, lk. 186 jj.; Р. С. Белкин, Проверка и уточнения показаний на месте, М., 1961, lk. 23.

naalprotsessi koodeksid, soovivad Bõhhovski ja Ratinov juhitud seal tema toimepanekul kas uurimiseksperimenti, vaatluse, läbiotsimise või äratundmiseks esitamise eeskirjadest olenevalt ütluse kontrollimise iseloomust ja meetodist.

Kuigi ei saa nõustuda kriminaalprotsessi koodeksite eespool mainitud grupeerimisega,¹² on Bõhhovski ja Ratinovi kolmanda grupi puhul avaldatud seisukohad põhimõtteliselt õiged. Kahjuks aga ei ole need seisukohad selle uurimistoimingu üldise analüüsi resultaat, vaid on mõeldud praktiliseks abiks ainuüksi kolmandasse gruppi kuuluvate kriminaalprotsessi koodeksite räkendamisel.

Nagu puudub ühtlus küsimuse lahendamisel meie seadusandluses ja juriidilises kirjanduses, puudub ühtlus ka praktikas. See avaldub juba, nagu eespool nägime, selle uurimistoimingu nimetuste mitmekesisuses. Ilmneb see ka selles, milliste KrPK paragrahvidele kõnesoleva uurimistoimingu vormistamisel viidatakse. Üks osa uurijaid ei viita üldse ühelegi paragrahvile. Oieti polekski neil kuhugi viidata, sest Eesti NSV KrPK (samuti veel kümne liiduvabariigi kriminaalprotsessi koodeksid) ei tunne ju seda uurimistoimingut. Teine osa uurijaid viitavad kas sündmuskoha vaatlust, uurimiseksperimenti või ülekuulamist reguleerivatele paragrahvidele, tehes seda sageli mitte seepärast, et peaksid kõnesolevat uurimistoimingut üheks mainitud toimingust, vaid seepärast, et kuhugi peab viitama ja nimetatud uurimistoiminguid käsitlevad paragrahvid tunduvad selleks kõige sobivamatena.

Selline ebamäärasus ühe praktikas küllalt sageli kasutatava uurimistoimingu olemuse ja sellest tulenevalt muidugi ka tema protsessuaalse vormi suhtes kahjustab uurimistöö kvaliteeti, viies mõnikord koguni sotsialistliku seaduslikkuse rikkumiseni.

Millisele seisukohale tuleks selle uurimistoimingu suhtes asuda? Kas on väärt meie praktika, mis seda uurimistoimingut laialdaselt kasutab, või on puudulik meie KrPK, mis seda uurimistoimingut ei tunne?

Sellele küsimusele vastamisel tuleb lähtuda tõsiasiast, et meie uurimispraktikas ei ole kõnesolev uurimistoiming mingi olemuselt üheilmeline ja alati ühel ning samal eesmärgil toimepandav toiming, nagu see on omane kõigile neile uurimistoimingutele, mida KrPK-s reguleeritakse.

¹² Kriminaalprotsessi koodeksite teine grupp tundub olevat kujundatud meelevaldselt. Sündmuse olustiku ja asjaolude taastamine kui omaette uurimistoiming, mida tunnevad Ukraina NSV (§ 194), Uzbeki NSV (§ 166), Gruusia NSV (§ 296), Kirgiisi NSV (§ 174) ja Armeenia NSV (§ 174) KrPK-d, on sisuliselt sama uurimistoiming, mida kõikides teistes kriminaalprotsessi koodeksites nimetatakse uurimiseksperimentiks. Ei ole alust näha nende erinevate nimetuste taga ka erisulisi uurimistoiminguid. Vähemalt ei järeldu see kuidagi vastavate paragrahvide sõnastusest. Põhjendatud oleks kriminaalprotsessi koodeksite jagamine kahte gruppi: koodeksid, kus kõnesolev toiming reguleeritakse iseseisva uurimistoimingu, ja koodeksid, kus teda üldse ei reguleerita.

Nii on näiteks läbiotsimise olemus ja eesmärk alati sama, vaatamata läbiotsimise kohta ja otsitavate esemete mitmekesisusele. Ka ülekuulamise olemus ja eesmärk jäävad alati muutumatuks, kuigi ülekuulatavad isikud ja ütluse sisuks olevad faktid on erinevad. Analooqiline on olukord ka kõikide teiste KrPK-s reguleeritavate uurimistoimingutega.

Täpselt samuti püüab valdav osa meie uurimispraktikast ja teooriast mõista ka kõnesolevat uurimistoimingut. Lähtub ju enamuse meie kirjanduses avaldatud seisukohtadest, nii need, mis seda uurimistoimingut vaatlevad iseseisva uurimistoiminguna, kui ka need, mis teda peavad mõne senituntud uurimistoimingu alaliigiks, eeldusest, et selle uurimistoimingu olemus ja eesmärk on kõikidel juhtudel alati sama. Ta on kas alati vaatlus, alati uurimiskspereiment jne. või on alati iseseisvate tunnustega uurimistoiming.

Kui praktikas kasutataksegi tema puhul erinevaid nimetusi, siis kunagi mitte sellepärast, et iga nimetuse taga oleks mõistetud ka erinevat sisu. Iga uurija on valinud selle uurimistoimingu jaoks just sellise nimetuse, mis talle tundub kohasemana või mõnesugustel põhjustel lihtsalt rohkem meeldib.

Tuleb tunnistada, et meie poolt käsitletava uurimistoimingu ühtse nimetuse taga peituvad uurimispraktikas nii sisult kui toimepanemise eesmärkidelt ja seega ka vormilt väga erinevad uurimistoimingud.

Järgnevalt vaatlemegi, mis kujul see uurimistoiming meie praktikas tegelikult esineb.

1. Süüdistatav avaldab ülekuulamise kohal, kus ta pani toime kuriteo, kuhu heitis kuriteo vahendi, kuhu peitis varastatud esemed jne. Ei ole harvad ka sellised juhud, kus süüdistatav teatab ülekuulamisele hoopis uutest, varem uurijale mitte teadaolevatest kuritegudest ning avaldab nende sooritamise kohad. Et uurija neid kohti varem ei teadnud, pole ta seal varem käinud ega loomulikult teostanud ka nende kohtade vaatlust. Koos süüdistatavaga lähivad nad viimase poolt juhutatud kohale, kus uurija teostab süüdistatava, manukate ja teiste seaduse poolt ettenähtud isikute juuresolekul vaatluse. Sel juhul on tegemist tavalise sündmuskohaga vaatlusega ning toimingu kohta vormistatud dokument on sündmuskoha vaatlusprotokoll. Süüdistatava osa seisneb siin ainult selles, et ta informeerib uurijat kohast, kus vastav kuriteoline sündmus oli aset leidnud (tegu ise toime pandud, kuriteo toimepanemise vahend heidetud, varastatud esemed peidetud jne.). See fakt, et just süüdistatav koha kätte juhatas, on muidugi tähtis ja tuleb seetõttu märkida vaatlusprotokollis. Viimases on ju alati vaja näidata, kelle avalduse või teate peale vaatlus toimus.

2. Süüdistatav räägib ülekuulamise kohast, kus pani toime kuriteo, kuhu peitis varastatud esemed, kuhu heitis kuriteo vahendi jne. Neist kohtadest on uurija aga ka varem teadlik. Ta on neil

kohtadel juba isiklikult viibinud, teostanud nende vaatluse ja avastanud seal leiduvad tõendid. Uurija soovib nüüd kontrollida, kas kuritegu võidi toime panna sellel kohal ja nii, nagu rääkis süüdistatav ülekuulamisel. Uurijat huvitab, kas süüdistatav oskab näidata sama kohta ja samasugust tegevust, nagu ta varem rääkis, s. t. kas tegevus varem esitatud kujul sobib sündmuskoha tegelikesse tingimustesse. Selle uurimistoimingu puhul on sageli oluline välja selgitada, kas süüdistatav oskab iseseisvalt minna sündmuskohale ja näidata seal mõningaid sündmuse episoodide. Selleks laseb uurija süüdistataval minna iseseisvalt sündmuskohale ja kui vaja, sooritada seal samu toiminguid, mida ta kuriteo toimepanemise ajal ütles olevat teinud. See kõik toimub muidugi uurija ja manukate juuresolekul. Peamine on selle uurimistoimingu juures mitte süüdistatava poolt sündmuskoha tingimustes antud ütlus, vaid tema tegevus ja toimingud sündmuskohal. Kuigi ta samaaegselt sündmuskohal ka midagi kõneleb, on selle sisu uurijale niikuinii juba varem teada. Sel uurimistoimingul on seega kõik uurimiskspereimendi tunnused.

Usna sageli on praktikas mõistetud uurimiskspereimendi suhteliselt kitsalt. Uurimiskspereimendina tavatsetakse mõista kuriteo selliste episoodide taastamist, mille toimepanemise juures kasutati mõnesugust tehnilist vahendit (näiteks kontrollitakse, kas saab traadiga avada ukse vahelt haaki, kas inimene mahub läbi teatavast avast jne.), aga ka nähtavuse või kuuldavuse väljaselgitamist. Eesti NSV KrPK § 154 mõistab uurimiskspereimendina uuritava sündmuse või olustiku taastamist.¹³ Selle all tuleb mõista kõikide kuriteo toimepanemises süüdistatavate või kahtlustatavate isikute, samuti kannatanute ja tunnistajate tegude ja käitumise, aga ka kuriteolise olustiku (esemete asetus sündmuskohal jne.) taastamist.

Peaks olema loomulik, et inimese oskuste ja isiklike võimete kontrollimine kuulub uurimiskspereimendi sisusse. Praktikast on teada juhte, kus uurimiskspereimendi sisuks on olnud näiteks isiku joonistamisoskuse väljaselgitamine,¹⁴ samuti selle kindlakstegemine, kas isik suudab kanda teatava raskusega viljakotti.

On ilmne, et uurimiskspereimendi sisuks võib olla ka selle väljaselgitamine, kas süüdistatav oskab iseseisvalt minna kohale,

¹³ Analoožilisel seisukohal on ka kõikide teiste liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksid. Seejuures on mõnedes neist sõnastatud vastavad paragrahvid veelgi kaugemaleminevamat, nähes uurimiskspereimendi ühe eesmärgina otseselt ette uurimistoimingute (s. t. ka ülekuulamise) toimepanemise tulemusena saadud andmete kontrollimise (Läti NSV KrPK § 184, Kazahhi NSV KrPK § 131, Aserbaidžani NSV KrPK § 208, Kirgiisi NSV KrPK § 174). Kuigi osa liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksites on uurimiskspereimendi nimetatud sündmuse, olustiku ja asjaolude taastamiseks, ei erine nad sisuliselt (Ukraina NSV KrPK § 194, Uzbeki NSV KrPK § 166, Gruusia NSV KrPK § 296, Armeenia NSV KrPK § 174, Kirgiisi NSV KrPK § 174).

¹⁴ В. Н. И. Гук ов с к а я, Следственный эксперимент, М., 1958, lk. 82.

kus ta enda ütluste kohaselt pani toime kuriteo, või sooritada toiminguid, mida ta ütleb olevat sooritanud kuriteo toimepanemisel. Kõikidel neil juhtudel on tegemist isiku võimete kontrolliga. Võidakse väita, et sellises toimingus pole eksperimendi, puudub katse. Eksperiment on siin täpselt samuti olemas, nagu selgi juhul, kui süüdistatav püüab läbi pääseda mõnest avausest või avada traadiga ukse haaki. Eksperiment on alati olemas siis, kui teatav toiming sooritatakse katseliselt.

Nii on kõnesoleva uurimistoimingu praegu käsitletud vorm uurimiseksperiment. Toimingu kohta koostatav protokoll on uurimiseksperimenti protokoll.

3. Süüdistatav avaldab ülekuulamisel, et ta teatavaid fakte hästi ei mäleta, kuid koht, kus sündmus aset leidis, võiks talle neid meenutada. Uurija lähebki koos süüdistatavaga sündmuskohale ja kuulab seal süüdistatava üle. Süüdistatava ülekuulamine sündmuskohal, selleks et sealne olustik meenutaks talle ununenud asjaolusid, on tavaline ülekuulamine. Eesti NSV KrPK ei keela süüdistatava ülekuulamist sündmuskohal. Samuti teame, et ülekuulamise juures on võimalik esitada ülekuulatavale mitmesuguseid tõendeid (asitõendeid, dokumente, eksperdi arvamusi, ülekuulatud isikute ütlusi jne.). Mis tõendeid ja millisel ülekuulamise etapil ülekuulatavale esitada, see on üks ülekuulamise taktika põhiküsimusi. Esitada on aga võimalik mitte ainult üksiktõendeid, vaid ka omalaadset tõendite kogumit, tervet sündmuskohat, selleks et viimase olustik aitaks isikul meenutada kuriteolisi asjaolusid. Sellist assotsiatsioonide abil meenutamist tuleb pidada taktikaliselt õigeks ja soovitatavaks.

Kuid sündmuskohal ülekuulamisel pole mitte ainult ununenud asjaolude meenutamise tähtsus. Süüdistatav on soovitatav üle kuulata sündmuskohal ka siis, kui sündmuskoha olustiku abil saame teda veenda ta ütluste ilmses tõe mittevastavuses. Süüdistatava ütluse ja teiste asjas esinevate tõendite vastuolulisuse korral kasutatakse teatavasti väga laialdaselt süüdistatavale ülekuulamise käigus nende tõendite tutvustamist, mis on tema ütlustega vastuolus, kuid uurija arvates tõepärased. Sel eesmärgil esitatakse tõenditeks ei pruugi olla sugugi mitte ainult asjas esinevad üksiktõendid, vaid samuti ka sündmuskohat tervikuna. Selleks võibki uurija minna koos süüdistatavaga sündmuskohale ja kuulata seal süüdistatava üle. Kuna süüdistatav näeb, et tema varem antud ütlused ei sobi ilmselt kokku sündmuskoha olustikuga, saab ka talle endale selgeks ta endiste ütluste paikapidamatus.

Süüdistatava ülekuulamine sündmuskohal nii selleks, et sealne olustik meenutaks talle ununenud asjaolusid, kui ka selleks, et veenda ülekuulatavat ta ütluste tõe mittevastavuses, on tavaline ülekuulamine. Toimingu kohta koostatav protokoll on ülekuulamisprotokoll. Asjaolu, et ülekuulamiskohaks on mitte uurija

kabinet, vaid sündmuskoht, ei muuda põhimõtteliselt midagi. Nagu ülekuulamise puhul üldse, ei tohi muidugi ka sündmuskohal läbi- viidava ülekuulamise juures viibida manukaid.

4. Süüdistatav avaldab ülekuulamisel täielikult kõik talle tea- daolevad faktid. Vaatamata sellele, et uurija on teostanud sünd- muskohal vaatluse ja avastanud seal kõik võimalikud tõendid, et ta ei soovi sündmuskohal kontrollida süüdistatava ütluste tõepära- sust, sündmuskoha olustiku abil meenutada ununenud fakte ega ümber lükata süüdistatava ütlusi, läheb ta siiski koos süüdistata- vaga sündmuskohale ja laseb tal seal manukate juuresolekul kor- rata oma ütlusi ning näidata, kuidas sündmus toimus.

Kui kõikide eelnevate vormide puhul lootis uurija selle uurimis- toiminguga saada uusi, asjas seni mitteesinevaid kohtulikke tõen- deid ja kontrollida olemasolevaid, siis kõnesoleva, neljanda vormi puhul neid eesmärke uurijal ei ole. Selle uurimistoimingu sooritab uurija peamiselt siis, kui süüdistatava süütunnistus on asjas kas ainukeseks või peaaegu ainukeseks tõendiks ja uurija kardab, et süüdistatav, saanud asja materjalidega tutvumisel sellest teada, võiks asja kohtulikult arutamisel oma endistest ütlustest loobuda. Sellisel juhul jääks aga süüdistus täiesti tõendamata.

Et raskendada süüdistataval oma endistest ütlustest lahtiütlemist, s. o. süütunnistusest loobumist, võib vahel meie uurimisprak- tikas märgata süüdistatava süütunnistuse objektiviseerimise ten- dentsi. Viimase väljenduseks ongi kõnesoleva uurimistoimingu praegu käsitletav, neljas vorm. Arvatakse, et siis, kui süüdistatav on sündmuskohal manukate juuresolekul oma ütlusi korranud, lisaks sellele näidanud veel sündmusega seotud esemeid, milline fakt on fikseeritud ka sellekohastel fotodel, ta nagu ei sõandaks anda kohtus teistsuguseid ütlusi.

Selline püüd siduda süüdistatavat tema käest varem saadud süütunnistusega on muidugi väär.¹⁵ Teame, et kohtu- ning uuri- mispraktikas on esinenud ka sisult valesid süütunnistusi. Kui uurija raskendab selletaolisest süütunnistusest loobumist, on see kahtle- mata toeks valetavale süüdistatavale, kahjustades uurimistööd ning rikkudes sotsialistlikku seaduslikkust. Teisel poolt, nagu näitab praktika, ei suuda sageli ka sündmuskohal korratud ütlused takista- tada süüdistatava loobumist varem antud süütunnistusest.

Miks püütakse takistada süüdistatavat ütlustest loobumisel ainult siis, kui ta end süüdi tunnistab, mitte aga siis, kui ta oma süüdi olekut eitab? Sellises püüdes avaldub süütunnistuse teistest tõendeist paremaks pidamise tendents. Süüdistatavalt kord saadud süütunnistuse iga hinna eest säilitamise püüd on aga otseses vas- tuolus meie kriminaalprotsessis valitseva tõendite hindamise põhi- mõttega, mille kohaselt ei ole ühelgi tõendil kohtu, prokuröri, uurija

¹⁵ Vt. ka Г. Александров, М. Строгович, Неправильная прак- тика, «Социалистическая законность», 1960, № 3, lk. 21.

ega juurdlust teostava isiku jaoks ette kindlaksmääratud jõude (Eesti NSV KrPK § 50 lg. 2).

Selle uurimistoimingu teostamisel lähtuvad mõned uurijad ka kaalutlusest saada sel viisil süütunnistuse kõrvale veel teisi süütõendeid, s. o. luua asjas süütõendite kogumit. Selleks kuulatakse kõnesoleva uurimistoimingu läbiviimise juures viibinud manukad üle tunnistajatena ja nende ütlusi selle kohta, mida süüdistatav sündmuskohal rääkis ja näitas, arvestatakse omaette süütõenditena süüdistatava vastu. Kui neile kahele ütlusele lisada veel süüdistatava enda poolt esimesel ülekuulamisel antud ja sündmuskohal manukate juuresolekul korratud ütlus, ongi mõningate uurijate arvates olemas küllaldane tõendite kogum. Isegi juhul, kui süüdistatav peaks hiljem loobuma oma süütunnistusest, jääksid manukate kui tunnistajate ütlused süütõenditena alles. Sellised kaalutlused ei kannata muidugi mingit kriitikat. Niimoodi loodav tõendite kogum on ainult näiline.

Igasugust tõendit paljust ei saa pidada tõendite kogumiks. Nii pole tõendite kogumit siis, kui ühest ja samast allikast saabub sama fakt mitu korda, näiteks isik avaldab sama fakti mitmel üksteisele järgneval ülekuulamisel. Selline olukord esinebki siis, kui ennast varasemal ülekuulamisel süüdi tunnistanud süüdistatav veel kord oma ütlusi sündmuskohal kordab (ilma et seejuures toimuks mingit eksperimenti).

Tõendite kogumit ei ole ka üht ja sama fakti sisaldavate algsete ja tuletatud tõendite puhul. Tõendite kogumit ei moodusta sündmuskohal ülekuulatud süüdistatava ütlus kui algne tõend ja selle ütluse sisu kohta tunnistajatena ülekuulatud manukate ütlused kui tuletatud tõendid.

Ka meie kohtupraktika on tunnistanud ebaseaduslikuks kõnesoleva uurimistoimingu sooritamise ainuüksi selleks, et süüdistatavat siduda tema varasema ütlusega, samuti ka selle uurimistoimingu juures viibinud manukate hilisema ülekuulamise tunnistajatena ainult selleks, et niiviisi süüdistatava süüdi oleku kohta uusi tõendeid juurde saada.¹⁶

Tekib küsimus, mida peaks uurija ette võtma, kui asjas peale süütunnistuse teisi tõendeid kas üldse või peaaegu ei ole, ning lisaks sellele ähvardab veel oht, et süüdistatav oma süütunnistusest kui asjas ainukesest tõendist võiks loobuda? Neil juhtudel pole

¹⁶ Vt. VNFSV Ülemkohtu Kriminaalrajade Kohtukolleegiumi määrust I. asjas. Manukad K. ja M. olid tunnistajatena üle kuulatud selle kohta, et I. oli ennast sündmuskoha vaatlusel nende juuresolekul süüdi tunnistanud. Ülemkohus märgib: «Nimetatud tunnistajate ütlustest nähtub, et uurija, kutsudes neid kuriteokohale, avaldas juba enne minekut, et nad kuulevad seal süüdistatava seletust selle kohta, kuidas ta kuriteo toime pani. Niisugune küsimuse asetuse annab tunnistust sellest, et need uurimistoimingud olid ette võetud mitte uute tõendite kogumise, vaid süüdistatava ütluse kinnistamise eesmärgil». (Сборник постановлений Президиума и определений Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РСФСР 1957—1959 гг., М., 1960, lk. 340).

uurija ülesandeks mitte süüdistatava süütunnistuse (mis võib olla ka vale) kinnistamine ega ka manukate ülekuulamise teel tõendite kogumi (mis tegelikult on ainult näiline) moodustamine, vaid olemasoleva süütunnistuse kontrollimiseks uute tõendite hankimine. Selleks on vaja välja selgitada, kas kuriteoline tegevus sel kujul, nagu süüdistatav seda ülekuulamisel kirjeldas, sai tegelikkuses toimuda. On vaja lasta süüdistataval kas minna iseseisvalt sündmuskohale ja seal sooritada katseliselt teatavaid toiminguid või vajaduse korral ka mõlemaid, olenevalt sellest, mida konkreetselt on vaja süüdistatava ütluse juures kontrollida, Nagu eespool nägime, on selline toiming oma olemuselt uurimiseksperiment ja tema abil saadud uus tõend võimaldab kontrollida süütunnistuse tõe-
vastavust.

Nagu eelneva käsitluse pinnal võisime veenduda, pole kõnesolevat uurimistoimingut võimalik vaadelda olemuselt ühesisulisena. Praktikas on selle uurimistoimingu kõikidele vormidele ühine ainult see, et sellest võtab osa süüdistatav ja see toimub sündmuskohal. Need tunnused on aga omased mitmele uurimistoimingule, mistõttu nad ei suuda kuidagi määrata kõnesoleva uurimistoimingu olemust. Seega ei saa pidada puudulikeks neid kriminaalprotsessi koodekseid, kus seda toimingut pole omaette uurimistoiminguna ette nähtud, sest tegelikult see omaette uurimistoiming ei olegi: Samal ajal on aga ebaõigel seisukohal ka need autorid, kes teda peavad igal juhul ja alati ainult ühe meile tuntud uurimistoimingu eriliigiks. Praktikas võib kõnesoleva toimingu tegelikuks sisuks olla kas sündmuskoha vaatlus, ülekuulamine sündmuskohal, uurimiseksperiment või mõni muu uurimistoiming. Olenevalt sisust kujuneb ka vorm ning teda tuleb vastavalt ka nimetada mitte mingisuguse ühise nimetusega, vaid kas sündmuskoha vaatluseks, ülekuulamiseks, uurimiseksperimentiks või mõneks muuks uurimistoiminguks.

On muidugi täiesti võimalikud ka olukorrad, kus esinevad mitme praegu nimetatud uurimistoimingu kombinatsioonid. Nii võib uurimise seisukohalt olla tähtis mitte ainult selle väljaselgitamine, kas süüdistatav teab kuriteo toimepanemise täpset kohta ja oskab seal näidata oma toiminguid, vaid ka vaatluse teostamine juhul, kui uurija sündmuskohal varem polnud viibinud. Niisugusel juhul on tegemist kahe uurimistoiminguga, nimelt sündmuskoha vaatluse ja uurimiseksperimentiga. Vormistada võib neid toiminguid kas ühe koondprotokollina, mille pealkirjas sisalduvad mõlema toimingu nimetused, või eraldi protokollidena.

Juhud, kui ühe uurimisorgani läbiviimisel tekib teiste uurimistoimingute sooritamise vajadus ja need toimingud sooritatakse vahetult üksteise järel või koguni läbipõimunult, ei ole muidugi haruldased. Sellist võimalust reguleeritakse näiteks Eesti NSV KrPK § 150 lg. 3.

Tekib küsimus, miks on mõned autorid hakanud iseseisvaks uurimistoiminguks pidama just neid uurimiseksperimenti juhte, kus selgitatakse süüdistatava või teiste ülekuulataivate ütlustes sisalduvate faktide sobivus sündmuskoha tingimustesse, neid korruva ülekuulamise juhte, kus isik kuulatakse üle sündmuskohal, või neid vaatluse juhte, kus sündmuskoha asukoha avaldas süüdistatav ülekuulamisel. Ilmselt on siin põhjusteks asjaolud, et kõik praegu nimetatud uurimistoimingud pannakse toime sündmuskohal, et kõikidest neist võtab osa süüdistatav, kuid määravana kindlasti see, et kõikidel juhtudel on eelnevalt toimunud ka süüdistatava ülekuulamine, kus on välja selgitatud just samu fakte. Kuna samasisulised tõendid võimaldavad üksteise kontrollimist, ongi hakatud pidama kõnesolevate uurimistoimingute ühiseks eesmärgiks neile toimingutele ajaliselt eelnenud ülekuulamistel saadud ütluste kontrollimist. Kuid ometi pole see, et teatavat tõendit saab kontrollida mõne teise samasisulise tõendi poolt, spetsiifiline ainuüksi käsitletavale uurimistoimingule. Kogumis tuleb ju kontrollida ja hinnata eranditult kõiki tõendeid. Näha seega kontrollimises ainuüksi teatava uurimistoimingu ja tema abil saadava tõendi olemust, nagu seda teevad kõnesolevat uurimistoimingut iseseisva toiminguna vaatlevad autorid (isegi nimetades teda ütluse kontrollimiseks kohapeal), pole millegagi põhjendatud. Kuigi ülekuulamistel antud ütlusi saame kontrollida ajaliselt hiljem teostatud uurimistoimingutega (vaatlusega, uurimiseksperimentiga jne.), võimaldavad ülekuulamistel antud ütlused kontrollida ka ajaliselt hiljem teostatavate uurimistoimingutega saadud tõendeid.

Pöoldades seisukohta, et kõnesolev uurimistoiming pole iseseisev, omaette uurimistoiming, ei tahetud sellega teda meie uurimispraktikast kõrvaldada. Otse vastupidi. Meie eesmärgiks oli tema olemuse väljaselgitamine, talle uurimistoimingute hulgas koha andmine, mis võimaldaks tema teadlikku, ning kui tarvis, senisest veelgi sagedamat kasutamist. Tunnetades ta sisu, saame talle anda õige protsessuaalse vormi ning, mis pole ka tähtsusetu, nime-ta teda õige nimega.

Lõpuks käsitleme kõnesoleva uurimistoimingu juures tehtavaid fotosid. Uurimispraktikas võime kohata just viimastele liialdatud tähtsuse omistamist. Mõnede uurijate arvates on ennekõike just fotod need, mis takistavad süüdistatavat loobumast tema varem antud süütunnistusest. Sellest tingituna leiamegi vahel toimikutes fotosid, millel pole tegelikult ei tõenduslikku ega ka lihtsalt illustreerivatki tähendust. Need on fotod, millel kujutatakse tavaliselt süüdistatavat näitamas käega millegi suunas. Alles foto all asuv tekst selgitab, mida pilt peab tähendama. Seejuures minnakse vahel isegi kurioosumiteni. Näiteks ühe uurija tehtud foto alla, millel kujutati toas seisvat meest, oli kirjutatud: «Süüdistatav

L. toas, kus tal tekkis kuriteo toimepanemise tahtlus». ¹⁷ Sellistef fotodel puudub muidugi igasugune tõenduslik tähendus.

Uurija poolt uurimise käigus valmistatud foto on alati mõne esemelise tõendi fotograafiline fikseering. Fotograafiliselt ei saa aga kuidagi edasi anda inimese sõnu ega mõtteid. Seega foto, millel on kujutatud isikut, kes näitab käega akna suunas, ei pruugi tähendada ainult seda, mis pildile alla kirjutatud, näiteks, süüdistatav näitab aknale, mille kaudu ta tungis tuppa, vaid ka seda, et süüdistatav näitab aknale, mille kaudu ta ei tunginud tuppa jne., jne.

Fakt, mida tahetakse fotograafiliselt fikseerida, peab olema nähtav fotol endal, mitte aga ilmnema alles selgitavast tekstist. Kui seda pole võimalik saavutada, ei saagi niisugust fakti fotograafiliselt fikseerida.

Sündmuskoha vaatluse juures tuleb alati valmistada fotosid, pildistades nii sündmuskoha kui ka seal leiduvaid asitõendeid. Seejuures pole aga kunagi vajalik, et sündmuskoha või asitõendi fotol oleks nähtav ka süüdistatav. Pildistada on võimalik ja sageli otse vajalik ka uurimiseksperimenti teostamist, kujutades pildil süüdistatava tegevust eksperimenti kestel. Fotograafiliselt ei ole aga võimalik fikseerida süüdistatava ülekuulamist sündmuskohal, sest ütlust kui isikulist tõendit ei saa kajastada fotol.

ОБ УЧАСТИИ ОБВИНЯЕМОГО В СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЯХ, ПРОИЗВОДИМЫХ НА МЕСТЕ ПРОИСШЕСТВИЯ

О. К. Пюсса

Резюме

В настоящей работе рассматривается следственное действие, которое в нашей следственной практике носит разные названия: воспроизведение показаний на месте, выезд на место, указание места, проверка показаний на месте, уличная операция и т. д. Хотя его применение весьма распространено в следственной практике всех союзных республик, но законодательную регламентацию оно нашло лишь в уголовно-процессуальных кодексах четырех союзных республик (Латвийская ССР, Литовская ССР, Таджикская ССР и Туркменская ССР), в которых оно называется «проверкой показаний на месте».

¹⁷ С. Степичев, Выезд на место как тактический прием проверки показаний, «Социалистическая законность», 1955, № 12, лк. 34.

В отношении сущности и процессуальной формы этого следственного действия господствует неопределенность как в законодательстве, так и в юридической литературе и в следственной практике.

Является ли наша практика, широко применяющая это следственное действие, неправильной или имеется пробел в тех уголовных кодексах (в том числе, и в УПК Эстонской ССР), которым это следственное действие неизвестно?

Ответить на этот вопрос можно лишь на основе результатов анализа практики расследования. Из последнего вытекает, что под общим названием рассматриваемого нами следственного действия в практике могут иметь место разные следственные действия, различающиеся как по содержанию, так и по цели их совершения, а, следовательно, и по своей форме. Рассмотрим, в каких случаях это следственное действие применяется на практике.

1. На допросе обвиняемый указывает место, где он совершил преступление, где он спрятал украденные вещи и т. д. Следователю эти места до того не были известны. Если он в сопровождении обвиняемого отправится на это место и произведет там осмотр, то это действие представляет из себя не «проверку показаний на месте», а просто осмотр места происшествия. Тот факт, что именно обвиняемый указал это место, отмечается в протоколе осмотра.

2. Следователь осведомлен об указанных обвиняемым местах. Он уже произвел их осмотр. Отныне его интересует лишь факт, сумеет ли обвиняемый пойти на то место и воспроизвести там то происшествие, о котором он говорил на допросе, то есть соответствует ли событие в таком виде, в каком его изложил обвиняемый, действительной обстановке на месте. С этой целью следователь предлагает обвиняемому пойти самостоятельно на место происшествия и, если нужно, произвести там те же действия, о которых он говорил на допросе. Такое следственное действие тоже не является «проверкой показаний на месте», а представляет собой проверку умения лица, составляя следственный эксперимент.

3. Обвиняемый заявляет на допросе, что тех или иных фактов он хорошо не помнит, но что место, где совершилось происшествие, могло бы воскресить их в его памяти. Допрос обвиняемого, произведенный на месте происшествия для того, чтобы обстановка местности воскресила в его памяти забытые обстоятельства, представляет из себя обычный допрос. Допрос обвиняемого на месте происшествия желателен и в том случае, если обстановка места происшествия может убедить его в явном несоответствии его показаний истине. Так как на допросе обвиняемому можно предъявить любые вещественные доказательства и документы, то нет ничего особенного, если ему предъяв-

ляется место происшествия как особая совокупность вещественных доказательств.

4. Следователь провел осмотр места происшествия. Он не считает необходимым проверить на месте происшествия правдивость показаний обвиняемого или в обстановке места происшествия заставить его вспомнить забытые им факты, не желает он также в указанной обстановке опровергнуть показания обвиняемого. Но все-таки в сопровождении обвиняемого он отправляется на место происшествия и заставляет обвиняемого повторить там свои показания и показать, каким образом происшествие имело место. Следователь производит это лишь для того, чтобы сделать обвиняемому затруднительным отказ от более раннего признания вины (в случае, если это в деле единственное или почти единственное доказательство). Такая попытка во что бы то ни стало связать обвиняемого признанием вины, конечно, неверна (признание вины может быть и ложным), а производство рассматриваемого действия с этой целью нельзя считать допустимым. Неправильно также производить это следственное действие для того, чтобы присутствовавших при производстве действия понятых допросить затем в качестве свидетелей. Получаемая при этом совокупность доказательств может являться лишь видимой.

Нельзя считать неполными те уголовно-процессуальные кодексы, в которых это действие не предусмотрено, поскольку оно само по себе не существует. Следственное действие, которое в УПК некоторых союзных республик называется проверкой показаний на месте, а в следственной практике носит также другие названия, не имеет на самом деле единого содержания. В зависимости от своего содержания оно может быть осмотром места происшествия, следственным экспериментом, допросом или каким-либо другим следственным действием, в силу чего его следовало бы соответственно и называть. Конечно, оно может встретиться и в виде комбинации нескольких следственных действий. В указанных случаях эти действия оформляются либо общим протоколом, заглавие которого содержит названия всех этих действий, либо отдельными протоколами.

На практике при этом следственном действии нередко увеличивают значение фотосъемок. Фотографическим путем можно зафиксировать лишь объекты внешнего мира, а не слова и мысли человека. Факт, фиксируемый фотографически, должен быть виден на самой снимке, а не проясняться только из текста под снимком.